

Agnieszka Przychodzka-Dziekońska

Sąsiedzi myśli – zapoznane teksty współczesnej filozofii i socjologii Rosji

Cosedi мысли – познанные тексты по современной философии и социологии России

Halina Rarot, Jadwiga Mizińska (red.), *Rosja – Wielki Nieznajomy. Wybór tekstów ze współczesnej filozofii i socjologii rosyjskiej*, „Colloquia Communia”, 2004, nr 2 (77), ss. 174

Nakładem Wydawnictwa Adama Marszałka ukazał się kolejny numer „Colloquia Communia”, *Rosja – Wielki Nieznajomy. Wybór tekstów ze współczesnej filozofii i socjologii rosyjskiej*, seria: *Idee i ludzie demokracji*, nr 2 (77), 2004. Redaktorem tomu jest Halina Rarot i Jadwiga Mizińska. Tom ten poświęcony jest najnowszej filozofii i socjologii rosyjskiej, wpisuje się w intencję programową redakcji, by w sposób monograficzny przedstawiać najnowszą filozofię i socjologię krajów ościennych. Teksty te ukazują związki myśli czasów przełomu XX i XXI wieku i ich uwikłania w kontekst narodowej kultury i historii. Ten kontekst „inności” powoduje, że pierwowzór traci swoje znaczenie i zyskuje nową podstawę cywilizacyjno-kulturową, jak twierdzi Halina Rarot. Takie nowe naświetlenie wielu idei zachodnio-europejskich oraz ich przekształcenie i dostosowanie do interpretacji powoduje zyskiwanie przez nie nowych, niejednokrotnie zaskakujących zna-

czeń. Ta różnorodność spojrzeń wymaga zrozumienia, a nie tylko uzasadnienia tego, co ogólne i podstawowe.

Poniższy zbiór 15 artykułów, dzieli się na trzy grupy tematyczne, pierwsza – to archiwum myśli i spojrzenie hermeneutyczne na niedostępne dotychczas i tendencyjnie ujmowane teksty, druga – dokonuje analizy niektórych fenomenów obecnej kultury filozoficznej. Trzecia – obejmuje zagadnienia socjologiczne, czyli opis socjologicznej analizy codzienności i refleksję nad miejscem wartości w życiu społecznym. Redaktorzy tomu przedstawiając tę panoramę spojrzeń autorów rosyjskich na historię i współczesność, ufają, że stanie się ona materiałem inspirującym do dalszych badań.

M.A. Maslin, *Rosja – Wielki Nieznajomy*, tłum. J. Mizińska, H. Rarot. Artykuł zawiera krótki zarys narodowej idei rosyjskiej, ze szczególnym uwzględnieniem mesjanistycznego wątku. Cytowane na wstępie rozważania Dostojewskiego o wspólnocie

i uczestniczeniu w niej, uświadamiają konieczność aktywnego i świadomego uczestnictwa we współtworzeniu obrazu rosyjskiej myśli. Gogol zauważa, że „w samej Rosji istnieje wielka niewiedza o Rosji”. Przedstawiony jest rozwój myśli filozoficznej i narodziny idei narodowej, jej rozkwit wiążący się z upowszechnieniem i specyfiką, rozkwitem a także związkami z Europą i oddalaniem się od niej. Artykuł akcentuje nieznaną Rosji wynikającą z jej gwałtownych zmian i zwrotów, dziejowych wypadków; ignorancję wobec myśli filozoficznej ogólnoludzkiej na rzecz imperialistycznych interesów epokowych, brak możliwości wyrażania poglądów kosztem „społeczno-klasowego” źródła permanentnej walki społeczno-politycznych idei. Narodowa idea rosyjska przez długi czas podobna była do surrealistycznego obrazu, oddzielnych fragmentów, kontrastowych i porozrywanych, głosząc hasła zwycięstwa nad zacofaniem. Wiedza o Rosji znalazła się w ślepych zaułku, brak kontaktów, możliwości porównywania i przeniesienia doświadczeń i spostrzeżeń miało wpływ na myśl filozoficzną i wiedzę o niej. Ważne miejsce w rozwoju historiografii filozofii rosyjskiej zajmują prace Andrzeja Walickiego, poświęcone słowianofilstwu, narodnictwu i filozofii prawa w Rosji. Ostatnie dziesięciolecie XX wieku to wzrost zainteresowania historią filozofii rosyjskiej, co wiąże się z sytuacją kryzysu wartości, w jakiej znajduje się społeczeństwo, i świadomości walki z utratą poczucia godności narodowej. Zwrócona zostaje uwaga, że Władzi-

mierz Sołowiow nadał konceptualną postać filozofii religijnej i to on uzasadnił jej idee. Wypowiadał się otwarcie przeciwko nacjonalistycznym ograniczeniom, podkreślał, że oblicze narodu jest kształtowane przez najwyższe osiągnięcia jego duchowości, stanowiąc wkład do światowej cywilizacji, do „rzeczywistej jedności ludzkiego rodzaju”, nie zaś przez to, co „on sam o sobie myśli”. Sołowiow wskazał na związki syntetycznej jedności chrześcijaństwa, kulturalno-historycznej więzi. Linię badania rosyjskiej idei zapoczątkowaną przez Sołowiowa kontynuowali przedstawiciele rosyjskiego renesansu kulturowego, charakteryzuje ją, jak wskazuje autor artykułu, duża doza duchowości, uczuciowości, współczucia i miłosierdzia. Rodowód rosyjskiego kenotyzyzmu (żałośliwości), podkreślanego przez wielu myślicieli, oddaje koloryt wewnętrznej cechy narodowej, obecnej po dziś dzień. Tradycja badań nad rosyjskim narodowym charakterem szczególnie mocno zaznaczona jest w pracach M. Bierdiajewa, którego dzieła przedstawiają panoramę ducha narodu wcielonego w historię i myśl rosyjską, jej sztukę i moralność. Podobnie, zdaniem autora, idee początków rosyjskiego socjalizmu, wypowiedziane przez W. Bielińskiego, przypominają pod wieloma względami pierwotne chrześcijaństwo. Przedstawionych zostaje w niniejszym artykule jeszcze wiele innych postaci, które miały wpływ na rosyjską ideę narodową, która jest pojęciem złożonym i niejednoznacznym, wielobarwnym i wieloaspektowym, odzwierciedlają-

cym wielowariantowość historycznej drogi Rosji, jak pisze sam autor tekstu. Otwarte pozostaje pytanie o przyszłości idei narodowej, która skrajne wędrówki już odbyła, więc może teraz czas na drogę „pośrednią” i prostą, choć ta może być najtrudniejszą.

W.W. Wanczugow, *Marzenie o idei i ideologia marzenia*, tłum. M. Ułanek. Artykuł poświęcony jest ideologii „rosyjskiej idei”, która jako termin ma już stuletnią historię, zaś sam sposób myślenia kryjący się pod nim jest znacznie starszy. Zawiera się w nim bowiem kompleks idei – filozoficznego, religijnego, psychologicznego i politycznego charakteru. Autor zastanawia się nad możliwością zdefiniowania tego, czym jest „rosyjskość”, skoro łatwiej jest określić, co jest „idea”; jego zdaniem termin „rosyjska idea” kryje zbiór wszystkich możliwych znaczeń, wykorzystując nie tylko intelektualną historię samej Rosji, ale i całego świata, i ma charakter projektujący. Niektórym jawi się ona jako lament po upadłym imperium. Religijny aspekt idei (który nazwać możemy substancjalizmem) sytuuje Rosję w szczególnym miejscu, z wyznaczeniem jej misji religijnej. W wymiarze politycznym wygląda jak doktryna geopolityczna, jawi się jak idealny (od Boga pochodzący) program władania Eurazją, to uzasadnienie rosyjskich interesów imperialnych, już nie przy pomocy siły a pojęć. Można ją rozpatrywać jako swoisty pojęciowy schemat, idealny model zachowania się jednostki i społeczeństwa. Jeśli pominiemy aspekt religijny, to może powstać ryzyko kolejnego wariantu

tu budowniczego komunizmu, jak pisze autor. Niekiedy pod tym pojęciem rozumie się doktrynę ekonomiczno-etyczną. Zawiera ona nie tylko myśl o odrodzeniu Rosji, ale łączy się w niej wszystko, także program przeobrażenia świata. O „amerykańskim marzeniu” wie każdy Amerykanin, o „rosyjskiej idei” w Rosji mówią tylko wybrani – inteligenci, którym jawi się ona jako idea korporacyjna i którzy traktują ją bardzo serio. Zdaniem autora konieczne jest jej przewartościowanie, bo nie powinna być dyscypliną szkolną ani państwową ideologią, lecz prywatnym dziełem, stanem świadomości, formą kultury. „Rosyjskość” to nic innego jak ukierunkowanie świadomości, co zauważa Wanczugow, wykorzystanie zasobów kultury w stworzeniu nowej gry, według niej należy obmyślić, co będzie użyteczne. „Rosyjska idea” to gra językowa, która stanie się rozgrywką dla akademików, jej kształtem po koniecznej i czekającej ją metaforze będzie twórcza aktywność.

S.A. Niżnikow, w artykule *O specyficie rosyjskiego neokantyzmu (uwagi o filozofii wiary A.I. Wwiedeńskiego)*, tłum. H. Rarot, analizuje problemy przeniesienia kantyzmu na rosyjską glebę filozoficzną, porusza problemy recepcji myśli i jej wpływu na świat wytworów myśli. Ten odważny ruch starał się odmienić oblicze filozofii, jednak nie porwał się na „zasadnicze problemy rosyjskiego ducha”, był ważnym etapem w tworzeniu światopoglądu. Szczególnie ciekawą jest postać A.I. Wwiedeńskiego, który wierny filozofii kantowskiej poddał ją

zasadniczej rewizji. Proponując prymat rozumu praktycznego, nie tylko przez zatwierdzenie moralnych postulatów, ale i przez nadanie moralności i wierze znaczenia większego, niż było to u Kanta. W jego filozofii pojawia się próba wykazania, że wszelkie poznanie jako takie opiera się na przesłankach metafizycznych i próbuje te przesłanki odkryć, są to próby przezwyjęcia kantyizmu. Wiara pojmowana jest przez Wwiedeńskiego jako coś, co wyklucza wątplenie, w sposób absolutny, inaczej niż jest to w przypadku wiedzy. Jest ona dziedziną absolutnie wobec rozsądku zewnętrzna a Rozsądek zaś winien zrezygnować z wszechogarniającego dążenia, jeśli to uczyni, uświadomi sobie własne granice, będzie musiał znieść sam siebie, stanie się wówczas rozumem. I tylko rozum może mieć do czynienia z wiarą, bo pojmuje jej konieczność, ważność i obiektywność. Podkreślana jest niewspółmierność krytycznej filozofii Kanta i metafizyki wiary, ze szczególnym uwzględnieniem określenia statusu wiary w różnych światopoglądowych koordynatach.

K.M. Satybłdinowa w rozważaniach zatytułowanych *Racjonalizm symboliczny jako styl myślenia historyczno-filozoficznego*, tłum. M. Góralczyk, formułuje tezę, że myślenie historyczno-filozoficzne jest w szerokim rozumieniu swego rodzaju symbolizmem. Styl myślenia zaś, jego pojęcie nie ma jeszcze pożądanej jednoznaczności, zaś same rozważania poświęcone są analizie symbolicznego racjonalizmu muzułmańskiego średniowiecza i filozoficzno-matematycznej syntezie

myśli Pawła Floreńskiego. Autorka klasyfikuje myśl średniowieczną Wschodu jako „przyczynarską”, a przedstawianą zasadę „dwóch prawd” jako rozsądkową racjonalność symbolicznego stylu myślenia w arabskim średniowieczu, którą wyznaczają w pewnym sensie społeczno-historyczne warunki. Racjonalny charakter średniowiecznego symbolizmu można analizować w kontekście stosunku racjonalizmu do mistycyzmu i idealizmu, jak również do materializmu. Zwrot ku matematyce pozwolił filozofom arabskiego średniowiecza, oddać w innych niż dotychczas perspektywach szereg fundamentalnych filozoficznych problemów. Centralną ideą przyjętą ze średniowiecza i antyku przez współczesność jest idea ograniczonej jedności człowieka, rozumu i przyrody, oryginalnie rozwinięta w rosyjskiej filozofii religijnej. Przybliżone zostaje pojęcie „monady” i inne poglądy Floreńskiego, dotyczące jedności i kultury.

Kryzys kultury europejskiej w interpretacji A.I. Hercena, artykuł E.S. Griecowej, w tłumaczeniu E. Sawy-Czajki i M. Murata, przedstawia Hercenowską interpretację kryzysu europejskiej kultury. Hercen negował cywilizację wrogą jednostce, odróżnił kulturę od cywilizacji i masową kulturę, współczesna Europa jego zdaniem rozprzestrzenia wartości kulturowe, które znajdują zbyt. Choć produkuje się elitarną kulturę, to jest ona tylko dla wybrańców. Hercen to ironista i paradoksalista, silnie akcentujący miejsce Rosji w Europie i jej kulturze, za głównego barbarzyńcę zachodniej kultury uważa mieszczan-

stwo, które przyczynia się do rozkładu i powoduje stagnację kultury. Przewidział pojawienie się zmian i nacjonalizmów i inne negatywne tendencje współczesne.

Filozofia u progu XXI wieku, artykuł W.D. Gubina i N.S. Kirabajewa, tłum. I. Lewicz. Artykuł poświęcony jest stałym motywom rozważań o prawomocności filozofii u kresu XX w. Filozofia zostaje zniesiona z obszarów właściwych dla jej badań terenów. Pojawia się refleksja nad ogłaszanym zewsząd końcem nauk, który jest metaforą bezsilności. Samo ogłoszenie jej końca może stać się impulsem do odrodzenia, drogą ku wierze, że jest ona doktryną sakralną, tylko taka postawa wobec niej pozwoli uwierzyć w metafizyczną istotę człowieka. W „dialektyce oświecenia” upatrywana jest nadzieja. Filozofia coraz bardziej upodabnia się do socjologii, psychologii, antropologii, statystyki, pedagogiki, stając się nauką o wszystkim, co ludzie mogą przyswoić, zbadać współczesnymi środkami. Zdeorientowanie naukowe towarzyszy postawie gracza w życie, gdzie wszelkie wartości tracą sens i podstawę, w rozdzieleniu na elementarne cząstki, a odrodzenie jej odbyć się może jedynie przez metafizykę i filozoficzną rehabilitację człowieka w wierze.

W.W. Mironow w artykule *Kultura w przestrzeni komunikacji globalnej*, tłum. H. Rarot, analizuje fenomen kultury współczesnej, jej kryzysu a nawet upadku. Podstawowa teza głosi, że w obecnym czasie przeżywamy kryzys kultur lokalnych, co powoduje powstawanie innej komunikacji,

migotliwego natłoku wiedzy wideoklipów, niosących bezrefleksyjność. Powstaje problem intelektualnej pustki w natłoku informacji. Autor przedstawia dwie płaszczyzny kultury: „wyższą” i „niższą”, tworzące ważny mechanizm adaptacyjny, opisuje kulturę pojmowaną jako system dialektycznej jedności. Kryzys kultury jest interpretowany jako wyraźna zmiana w komunikacji przestrzeni dialogu kultur w coraz mocniejszym zacieraniu granic między nimi, z panowaniem w porozumiewaniu się wybranymi językami. Kryzys ten utrwała tempo niszczenia starych wartości, bez możliwości zaadaptowania nowych znaków w tradycyjnym systemie wartości. Popkultura postrzegana jest jako typowa kultura niska, o szerokim zasięgu wpływów. Współczesny świat to jedno wielkie *show*, realizowane według reguł gatunku. Codziennność stała się karnawalem, który przeciąga się, spychając „nieskarnawalizowane formy życia” na peryferie. Naruszone zostały przestrzenie równowagi między kulturą niską a wysoką. Filozofia to część kultury, w iluzorycznym zniesieniu odpowiedzialności za słowo i postmodernistycznej nieskończoności tekstu i różnorodności jego interpretacji. Fragmentaryzacja postmodernistyczna niszczy kulturę klasyczną. Rodzi się w niej nowy duch, jednak zaznaczony on zostanie dopiero później, kończy swój wywód Mironow, powołując się na słowa Hegla.

Poszukiwanie własnego Logosu: perspektywa latynoamerykańska w ujęciu N.I. Pietiakszewa, w tłumaczeniu M. Góralczyk, pokazuje wyznaczenie

nowego etapu w rozwoju myśli filozoficznej w Ameryce Łacińskiej, ta „filozofia wyzwolenia” w myśli latynoamerykańskiej jest zjawiskiem oryginalnym i znalazła już swoich zwolenników w Europie. To ona potwierdza uniwersalny charakter filozofii, ale też pozostawia możliwość realizacji regionalnych ambicji. Związana z europejską filozofią, początkowo jawiła się jako jej opozycja, jednak nie sposób wykluczyć zmian w myśleniu europejskim, bo korespondują one z latynoamerykańską, choć różni je perspektywa czasowa w tym mimetyzmie kulturowym i konformizmie intelektualnym. Główne idee filozofii „wyzwolenia” dążą do pojmowania ludzkości jako różnorodności. W analizie filozoficznej interesuje się głównie problemem autonomiczności, tożsamości kultur i ich porównaniem, opracowaniem własnej interpretacji problemu dotyczącego stosunku tego, co uniwersalne regionalne, przewyżcza uniwersalizm i relatywizm w myśleniu filozoficznym. Stwarza interkulturowy model filozofii, łączący zasady moralno-etyczne i polityczne, są to teorie eklektyczne, silnie zakorzenione w tradycji i miejscu jej funkcjonowania, co powoduje, że przeciwstawia się współczesnemu modernizmowi filozoficznemu. Filozofia ta wpisuje się we współczesny polifoniczny dyskurs i wprowadza nowe ujęcia spojrzenia na „Innego”, co może być łączone z antyczną tradycją myśli filozoficznej.

Artykuł A.W. Siemuszki *Filozofia a mit: ich genetyczna zależność i antytetyczność*, w tłumaczeniu H. Rarot, jest analizą narodzin zachodnio-

europejskiej racjonalności. Dokonuje oceny mitu, źródła wiedzy filozoficznej wywodzi z dwu paralelnych początków z koncepcji „wiedztwórczej” (gnoseogennej) i „mitotwórczej” (mitogennej). Przedstawione są różne teorie dotyczące źródeł i początków myślenia filozoficznego. Stosunek Mitu i Logosu tworzy antynomiczną jedność, są one odmienne, ale genetycznie powiązane.

K.P. Grieczko, *Współczesność jako społeczno-czasowa wielowarstwowość historii*, tłum. H. Rarot i studenci III roku filozofii UMCS. Autor zastanawia się, co to takiego współczesność, z jakiej perspektywy winniśmy na nią patrzeć i jak ją oceniać. Powołując się na autorytet Wittgensteina oraz rozróżniając problemy naukowe i egzystencjalne, współczesność zaliczana jest do kategorii naukowo-egzystencjalnych. Współczesność jawi się zawsze jako sytuacyjna i kontekstualna. W.G. Kapustin uważa, że problem Zachodu jest mimo wszystko zagadnieniem prywatnym i prowincjonalnym, nie można się jednak z tym stwierdzeniem zgodzić. Nauki historyczne współczesność w ujęciu realności nazywają Nowymi Czasami, w zmodernizowanym społeczeństwie, nowoeuropejskim, nowoczesnym, współczesnym, z „własnym sposobem istnienia”. Należy się zastanowić, w jakim stopniu w naszej rzeczywistości nowoczesność jest nam współczesna, kto w niej uczestniczy i w jakim stopniu. Autor wywodzi historyczne zróżnicowanie duchowości, która zawsze koreluje z prawdziwym procesem życiowym. Jest to realny

problem a stanowi całokształt fundamentalnych czy bazowych wartości człowieka jego aktywnego bytowania i jest specyficzny dla epoki. W duchowości widoczny jest synkretyzm z materialnością, z czasem ustępuje rozróżnieniom. W społeczeństwach z duchowością antymaterialną żyje się według pojęć, a w społeczeństwach z duchowością materialną według prawa. Zauważalne jest rodzenie się nowego humanizmu, ukierunkowany jest on na wzmocnienie i uzasadnienie osobistej godności pojedynczego człowieka i stworzenie mu warunków do pełnoprawnego bytu. Współczesność jest globalizacyjna, to jeden z jej wyznaczników, nie jest jednak zjawiskiem planetarnym, jak uważa autor rozprawy, a jest regionalna. Składa się ona z enklaw sąsiadujących z lepiankami. Istniejemy jako ludzie w różnych teraźniejszościach, w różnych czasach, zanikł czysty czas, we wszechstronnie powiązanim świecie a życie toczy się w enklawach.

I.I. Kwasowa w artykule *Codziennosc – społeczna przestrzeń komunikacyjna*, tłum. H. Rarot, zastanawia się nad problemem poznawania, docieraniem do prawdy i porozumiewaniem się poprzez odnoszenie do wartości. Dokonuje analizy codzienności, sfery konsumpcji, potrzeb, przybliżających do realnego człowieka, bo to jest synonimem człowieczeństwa. Aspekt indywidualny nie oznacza porzucenia aspektu społecznego; dziś w dobie globalizacji, jak u J. Cortazara, detal uczestniczy w całości, ale widzialny jest dopiero po powiększeniu. Przedstawiona zostaje w artykule koncepcja

„wspólnoty” Diltheya, do której odnosi formy wyrażen językowych, literaturę, sztukę, naukę i inne, połączona z „obiektywizacją życia”, w „rozumieniu elementarnym”, pochodzącym z doświadczenia. Autorka zestawia i inne koncepcje dotyczące sensu i jego interpretacji; M. Wezera, M.M. Bachtina, S. Franka, G.G. Szpieta, L. Rubinsteina. Powołując się na K. Poppera, dowodzi, że działalność nie jest tożsama z działaniem, a sama rzeczywistość nie sprowadza się do działania, a do stosunku do obiektów, artefaktów, idealnych „obiektów”. W ramach paradygmatu lingwistycznego filozofowie i antropologowie, filolodzy, w języku szukają sensu i sposobu bycia. Deleuze poszukuje go, jak zauważa autorka, na samej „powierzchni” języka, wyodrębnia on funkcję wyrażania sensu i znaczenia. W zestawieniu z tą koncepcją przedstawiona jest teoria J. Habermasa. Zgodnie z przedstawionymi w artykule poglądami, istotę współczesnego ujmowania świata można rozpatrywać jako krytyczny stosunek do niego.

S.A. Szaronowa *Próba systematyzacji wyobrażeń o funkcjach wykształcenia*, w przekładzie M. Aleksandro-wicza, przedstawia teorię funkcji instytucji społecznej R.K. Mertona. Analizuje istnienie dwóch opinii odnośnie charakterystyki jakościowej jednostki W.A. Słastienina. Kluczowymi są twierdzenia dotyczące grupowania się instytucji kształcenia w instytucjonalne, strukturalne, przedmiotowe oraz istnienia określonego uniwersum, cementującego w całość i wypełniającego cały system funkcji instytucji kształ-

cenia z założeniem istnienia rdzenia systemu określającego jego granice, nieustannych zmian dotyczących funkcji i systemu. Każda dowolna funkcja instytucji społecznej charakteryzuje się cechami jawnymi, które są otwarte, i ukrytymi. Przejście tych funkcji od stanu ukrytego do jawnego to „efekt mignięcia”, jej istota polega na tym, że funkcje kształcenia nie znikają bez śladu, jest stale obecna, jeśli jest uświadomiona. Autorka w swych rozważaniach zestawia strukturalne funkcje szkoły (średniego stopnia ogólnokształcącego), funkcje strukturalne kształcenia wyższego, uniwersum funkcji treściowo-przedmiotowych, system uniwersów funkcji kształcenia.

M.P. Narbut i Ż.W. Puzanova *Spoleczno-kulturowy portret studentów moskiewskich XX wieku*, to rozprawa o studentach, jako wyrazicielach społecznych postaw i przemian kulturowych. Autorka powołuje się na historyczne dokumenty podobnych analiz dokonywanych na początku wieku. To właśnie studenci byli doskonałą grupą badawczą ze względu na jednorodność ich środowiska. Badania analizowane w artykule dotyczą m.in. miejsca zamieszkania, sytuacji materialnej studentów, pochodzenia, więzi emocjonalnych, wpływu rodziny na ich życie, stosunków panujących w szkole i grupach rówieśniczych, zainteresowań, stosunku do polityki, życia intymnego, używek i innych. Badania dotyczące studentów moskiewskich, mogą stanowić źródło dalszych analiz.

D.G. Podwojskij, *Wartości w strukturze społecznej*, tłum. M. Góralczyk. Rozważania dotyczą kultury i jej poj-

mowania, zaś instytucje społeczne stanowią efekt wielu powtarzających się aktów oddziaływań ludzi, osiągających ustabilizowane formy. Człowiek funkcjonujący w społeczeństwie zależy od faktów społecznych, od tradycji kulturowej, ducha narodowego, kulturowych czynników determinacji. Rozróżnienie między prawami a obyczajami odpowiada rozróżnieniu prawa i moralności. Obyczaje kształtują losy narodów, co zauważył Tocqueville. Społeczeństwo jako system społeczno-instytucjonalny, którego elementami są instytucje społeczne i wartości kulturowe, pełnią motywującą funkcję w stosunku do systemu instytucjonalnej organizacji społeczeństwa. Kultura i jej autentyczność specyfikuje społeczeństwo w powtarzalności zachowań, determinowanych motywacjach.

W.A. Wyk, *Profesjonalizm jako etyczna cecha osobowości*, tłum. M. Góralczyk. Profesjonalizm i stosunek do pracy charakteryzują etycznie jednostkę, odgrywa on zasadniczą rolę w ocenie człowieka. Autor definiuje profesjonalistę, podaje z literatury fachowej rodzaje aktywności zawodowej uzależnione od wykonywanego zajęcia. Analizuje profesjonalizm na przestrzeni wieków i podejście do niego oraz wpływ etyki zawodowej, sumienia, świadomości i powinności zawodowej na profesjonalizm, odnośnie do rzeczywistości ekonomicznej i kulturowej. Właśnie od współdziałania cech etycznych i zawodowych zależy działalność, spójność zawodowa i osobowościowa specjalisty, i ocena jego twórczej aktywności zawodowej.